

РАЗМИРНИ ГОДИНИ

*Мито
Анков*

Спомени на един отълъкенец

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

- © Мито Анков, *автор*
- © Ангел Златков, *редактор и автор на бележките под линия*
- © Станимира Вътева, *отговорен редактор*
- © Александър Георгиев, *коректор*
- © Александра Младенова, *графично оформление и корица*

Картина на корицата: „Преди атака. Пред Плевен“
(1881 г.), Василий Верещагин.

„БИ 93“ ООД
София, 2022 г.

ISBN: 978-619-7496-95-6

РАЗМИРНИ ГОДИНИ

*Мито
Анков*

Спомени на един отлъченец

София
2022

Съдържание

Предговор към новото издание	7
Предговор	9

А

I. Врачанският революционен комитет	27
II. Комитетът възобновен и енергично работва	52
III. Несполучливо въстание във Враца през 1876 г. Арести	75
IV. Към Видин и Русе. Нови разследвания и освобождение	98

Б

V. В свободна Румъния. Руско-турската война обявена. На служба в Българското опълчение 1877 г.	133
VI. В освободена България	147

VII. През Стара планина в Стара Загора.
Сражения с войските на Сюлейман паша.
Русите отстъпват и се спират
на Шипченските височини 168

VIII. Геройска отбрана
на Шипченските височини 188

IX. Изново през Стара планина
в Южна България. Боят при с. Шейново.
Пак назад в Габрово, Елена, Котел.
Прекратяване на войната 214

X. Смутове в с. Върбица и в околните
села. Пленничество. В Пловдив.
Разпускане на Опълчението 231

Предговор към новото издание

Уважаеми читателю,

Книгата, която държиш в ръце, представлява личен разказ за най-романтичната и героична епоха от новата българска история – борбите за национално освобождение и обединение. Името на главното действащо лице досега беше почти забравено – за него рядко си спомнят дори и професионалните историци. Но написаното от Мито Анков преди повече от столетие не само не е загубило своята стойност, но е по-актуално от всякога.

„Един от онези идеалисти, енергични, разпалени родолюбци младежи българи...“, природно интелигентен, любознателен.“ Такава характеристика дава на Мито Анков първият редактор на неговите спомени Никола Начов. Бихме добавили още две черти от характера на врачанския герой, които правят неговия разказ още по-ценен исторически извор за нашето минало – скромност и безкористност. За разлика от други свои съвременници, които използват заслугите си за свободата на отечеството за изграждане на бърза политическа или военна кариера, скромният основател на първия български конен отряд предпочита да се завърне в родния си край и да даде личен пример за бъдещите поколения. И успява – двамата от неговите синове загиват като офицери от Българската армия във военните действия срещу Румъния по време на Първата световна война.

Мито Анков оставя своите спомени да бъдат разказани на бъдещите поколения след смъртта му. В тях той не преувеличава своята роля, а с рядък стремеж към обективност предава най-важното и това,

което е видял с очите си. Анков не избягва тежките и неприятни моменти от военната служба, а чисто сърдечно признава на своите бъдещи читатели: „Мръсехме се ние, но нямаше какво да се прави – отечество освобождавахме“. Всичко това превръща неговия разказ в един прозорец към възрожденската епоха – на идеалите, които вдъхновиха българите да се борят за своята независимост и да предадат този дух на своите деца – героите от Войните за национално обединение.

Новото издание на спомените на Мито Анков стъпва върху тежкия труд, извършен от видния български библиограф Никола Начов при обработката на оригиналния ръкопис за първото им издаване през 1936 година. Развитието на българския книжовен език и културно-обществените промени в нашето общество през годините направиха необходимо добавянето и на обяснителни бележки със значението на редица турски, руски или позабравени диалектни български думи. За улеснение на читателите текстът е приведен спрямо актуалната правописна норма на българския език, но със запазването на някои диалектни особености, за да се съхрани духът на времето. За мнозина от историческите личности, споменати от Анков, са добавени кратки пояснения за живота и делото им. Те не са изчерпателни, но често дават любопитни подробности за бъдещото развитие на съратниците на врачанския герой и ролята им в изграждането на съвременна България.

Пожелаваме приятно странстване с Мито Анков по пътя на освобождението на България.

г-р Ангел Златков
02.02.2022 г.,
гр. София

Прегговор

Историко-филологичният клон ми възложи да прегледам някакви исторически бележки, останали от покойния врачански жител Мито Анков, когото госпожата му беше предала на Българската академия на науките, за да ги издаде.

Прегледах казаните забележки и изказах мнение, че понеже те съдържат интересни исторически сведения за нашето освобождение, могат да бъдат приети и напечатани, но след като претърпят значителни поправки. Клонът се съгласи, възложи на мен да извърша това и аз го извърших, доколкото ми беше възможно. Все щета щеше да бъде, ако казаните бележки се изоставаха тъй – сигурно, най-сетне, те щяха да пропагнат някъде.

Кой е Мито Анков?

Един от онези идеалисти, енергични, разпалени родолюбци младежи българи, продукт на размирните 70-те и 80-те години на миналия век, природно интелигентен, любознателен и с 3-то или 4-класно образование (тогавашно). Такъв го представя и запасният генерал А. Блъсков, който го познавал много добре още от Българското опълчение в Освободителната война, в която той, Блъсков, бил юнкер, а пък Анков – унтерофицер ординарец. Г-н генералът добавя, че на Анков били възлагани важни и рисковани мисии.

Вече в средата на 1872 г. и в Северна България Левски бил основал от по-интелигентни лица – главно учители и свещеници, местни революционни комитети в някои градове (Тетевен, Етрополе, Орханлие, Ловеч, Плевен и др.), дори и в села, за освобождение на България от турско иго. Такъв комитет бил основан

и във Враца, след като по Петровден Мито Анков случайно се запознал с Димитра Общия. Най-напред той станал подпредседател на комитета, а после председател, и развил голяма дейност. По едно време (през август с.г.) Левски посетил и Враца и обнадежил и окуражил многобройните членове на комитета в свящото дело. Сетне Левски и Анков споходили Берковица и Лом и няколко села. В Лютаково Анков предал Левски на тамошните съзаклятници, които го отвели по-нататък, а той се върнал във Враца.

Всичко вървяло добре, но след авантюрите на Димитра Общия – убийството на дякон Паусий в Орхание (септември с.г.), и още повече обира на царската хазна в Арабаконашкия проход (същия месец) и после улавянето и обесването на Димитър Общия и на Левски (в началото на 1873 г.) – революционното дело в Северна България се много компрометирало, дори и пропагнало. Мнозина съзаклятници били арестувани, измъчвани и заточени в Мала Азия, а някои и умрели. Но врачани никак не пострадали. Макар че Димитър Общият, за да даде по-голямо значение на съзаклятието и политически характер, издал много хора – между тях и врачани, но софийският мюесариф Махзар паша излязъл по-хитър: той не дал да се дига голям шум около казания обир и го представил като чисто разбойническо дело.

Още преди да е бил разкрит арабаконашкият обир, около 25 съзаклятници врачани, яхнали добри коне, отишли в Рилския манастир, за да спечелят и него на своя страна. За да замаскират по-добре работата, те поускали и врачанското управление им дало да ги придружава едно запитие. На 19 октомври (храмовият празник) съзаклятниците вече били в манастира. Те се представили и на стария дядо Неофит Рилски, оттеглен там на почивка, разкрили му цялото дело и

общото положение и поискали мнението му. Той, про-
сълзен, ги ободрил и им препоръчал предпазване, трез-
вост и братолюбие.

Ала замишието не траяло дълго време.

Както е известно, в 1875 г. избухна въстание в Бос-
на и Херцеговина. И българите във Влашко и в Българ-
ско се развънували. Новият Български революционен
централен комитет в Пюргево се заловил енергично за
дело. Той решил да се дигне общо въстание в България
през идната пролет. Според Стоян Заимов България
била разделена на пет революционни окръга: Търнов-
ски (I), Сливенски (II), Пловдивски (III), Софийски (IV) и
Врачански (V) и на всеки окръг били назначени апостоли
организатори. За Враца такива били назначени Стоян
Заимов и Георги Апостолов, но сетне последният на-
пуснал Враца. Още в средата на октомври Заимов прис-
тигнал във Враца. Веднага бил съставен нов местен ре-
волюционен комитет, на който председател (почетен)
станал Ст. Заимов, а подпредседател – Мито Анков.

Във Враца се почнала усилена дейност, както нигде
другаде в България – с нея обстойно ни запознават спо-
мените на Анков: в 60-ина дена се събрали до 600 съзак-
лятници и всеки ден нови прииждали; униформи и фише-
ци се правят, въстаническо знаме се шие, по дюкяните
не останало зелен атлаз и жълти ширити за въста-
ническите униформи, не останало и олово, та врачани
купили и още други 1000 оки от Лом. Но главно липсва-
ло оръжие. Тогаз по решение на комитета врачанецът
Митю Цветков купува на почек от един турчин и от
един българин няколко хиляди оки пастърма и лой, зана-
ся ги във Влашко, продава ги и с парите купува оръжие.
Но после то не могло да бъде пренесено в България, та с
него била въоръжена Ботъвата чета. И Мито Цвет-
ков не могъл вече да се върне в отечеството си.

През пролетта на фаталната 1876 г. избухна въстание на няколко места в България: в Панагюрище, Клисурса, Пещера, Брацигово, Батак, с. Бяла черкова, Габрово... Както е известно, първата пушка в Средногорското въстание гръмна на 20 април. Но скоро всички въстания бяха потушени, много хора избити (между тях и почти всички главатари, и старци, жени и деца) и арестувани и много села разграбени и някои и опожарени. Врачани мируват.

Между това във Враца внезапно пристигнала турска войска около 200 души. От офицерите и врачани узнали, че въстанията в Южна България били потушени, ала не повярвали.

На 7 май във Враца пристигнали от Румъния чрез пощата писма, в които се казвало да въстанат вече врачани, защото на 17-и четата на Христо Ботъов щяла да мине Дунава с австрийски параход и щяла да тръгне към Враца. Веднага врачани пратили за Румъния куриери да обадят да се отложи минаването на четата за 1 юни и им дали пари за ново оръжие. Куриерите могли да стигнат само до Оряхово и от Румъния им известили, че четата не могла да промени решението си.

На 17 май Ботъов с четата си минава Дунава, излиза на козлодуйския бряг и се упътва към Враца. Селяните българи бягат от четата. На 18 май тя се приближава до Милин камък, изнурена телом и духом, гладна и жадна, и преследвана от черкези, люти като овчарски кучета, и от башибозуци турци и войска. На 19-и четата се приближава до Враца, до лозята на Веслец. На 20 май Ботъов е убит, убити са и госта четници, а другите, щастливо отървани, се пръснали кой накъдето могат. После и мнозина от тях били изловени и едни убити, а други уловени и заточени. И тъй в три дена всичко се свършило! В тях колко събития са угнетени и колко големи надежди били рухнали!

От турските офицери в града врачани узнали, че Ботювата чета вече била излязла на козлогуйския бряг, но те през казаните три съдбоносни дни все още бездействат, уж се готвят и се съветват. Но по едно време и те най-сетне се раздвижили. Някои, вече облечени и въоръжени съзаклятници, се мярнали из улиците посред бял ден. Изплашените врачани турци се изпокрили по къщите си. На 18 май вечерта в черквата „Възнесение Христово“ се събрали около 200 съзаклятници и дали 1 – 2 изстрела. Пристигнал и Заимов с развято знаме и с други съзаклятници. По пътя те запалили един дюкян. Събраните в черквата дълго време чакали да пристигнат и други съзаклятници от селата, та заедно да тръгнат към казаната чета, но докле тъй се размаивали, вече се зазорило. Те още узнали, че откъм Ловеч идела голяма турска войска. Най-сетне съзаклятниците отложили да излязат на следната вечер, та едни отишли по домовете си, а повечето останали в черквата. Ала черкези и башибозуци турци не могли вече да чакат: рано сутринта на другия ден – 19 май, те яростно нахлули във врачанските улици и почнали да убиват народ. Пристигнал и Кел Хасан паша с 3 – 4 хиляди войска и с едно артилерийско оръдие. Сега всички врачани изтръпнали. Събраните в черквата, между тях и Заимов, бързо се пръснали и се изпокрили в потайни места и много оръжие било потулено. Сетне мнозина видни граждани, също Анков и Заимов, били арестувани и откарани във Видин и Русе, гдето били съдени. След дълго тегло и изпитвания, най-сетне всички арестувани врачани били освободени. При раздялата председателят на съда Аккъ паша им заявил, че те всички били виновни – кой повече, кой по-малко, но че милостивият султан баща ги прощава, та сега вече всеки да отиде и се предаде на мирни занятия. Само Заимов бил осъден

на обесване, но после наказанието му било заменено с доживотен крепостен затвор в Сен-Жан д'Акр (Акя).

Анков и другарите му се върнали благополучно във Враца, но все пак отчаяни от големия погром върху въстаническото дело. Още оставало да се види какво щяла да извърши за българите европейската дипломация. Резултат от събраната в Цариград европейска конференция в края на същата година нямало никакъв. И врачанските турци особено много зле били настроени против съгражданите си освободени съзаклятници, та някои от тях, също и Анков, избягали в Румъния. Русите почнали да се готвят за война и понеже преговорите с Турция нищо не допринесли, те ѝ обявили война на 12 април 1877 г. и войските им нахлули в Румъния. В Плоещ, главната квартира на руската действаща армия, се образувало Българско опълчение, спомагателно на руската армия. Отвред се стекли в него разпалени родолюбци български младежи. И Анков, и другарите му се записали в него, но като кавалеристи, защото имали свои коне. Григор Начович ги съветвал да станат преводачи, но те заявили, че те искат не да чистят офицерски самовари, а да се бият с петвековния тиранин за освобождението на България. Русите минават Дунав (15 юни), генерал Гурко бързо минава Търново (25 юни), Габрово, Стара планина, слиза в Южна България и отива чак до Стара Загора (1 – 7 юли), с него и Българското опълчение. Но Сюлейман паша с 45-хилядна армия посреща русите. Руси и българи опълченци отчаяно се бият, показват голям героизъм, но най-сетне отстъпват и се укрепяват на шипченските височини. Нов героизъм те показват там на 9, 10 и 11 август. Най-сетне Плевен пада (на 28 ноември), изново по Колега русите и опълченците слизат в Южна България, пленяват Вей-

сел паша в с. Шейново и устремени тръгват напред, превземат Огрин и стигат до Сан Стефано, гдето на 19 февруари се сключва договор с Турция. От Шейново Опълчението се връща в Габрово и от там отива в Елена, Котел и най-сетне в Пловдив, гдето и бива разпуснато.

През всичкото време Анков и другарите му изпълнявали най-самоотвержено опасната ординарска служба и получили унтерофицерски чин и по гва Георгиевски кръста, подаръци и обичта на офицерите си. После били поканени да се запишат в новосформираното юнкерско училище, но те отказали и се върнали във Враца да се радват на новия свободен живот – много били претеглили. България била вече освободена. Една възжелена мечта била изпълнена.

В книгата „Христо Ботев“ Захари Стоянов писа доста и възмутено по събитията във Враца, след като бе минала Дунав четата на Ботъов. Тъй той привежда 2 писма от Заимов. В първото (от 24 април 1876 г.) той обажда на търновци, че на 11 май (празникът Св. Кирил и Методий) нямало да се мине без пукот на пушки във Враца, дори и сам Александър, руският цар, да дойдел да ги спира. За уверение Заимов се подписал със собствената си кръв. Във второто писмо (от 26-и същия месец) Заимов пише до братята българи в Румъния, че вече бунтът пламнал в Панагюрище, Бенковски и Волов – уловени, народът избива турските чиновници и че бунтовниците били до 6000 души. Заимов моли да пратят по-скоро оръжие, защото врачани нямало да чакат повече от 5 – 7 май – ще въстанат.

Захари Стоянов още разправя, че когато Ботъов видял как бил посрещнат в Българско и че вече всичко пропада, с горест в душата си извикал: *„Де са тези измъчени робове, дето ни викаха да ги освободим? Де е Заимов, този*

лъжец със зъби да го разкъсам!... По-добре да бях паднал да се удавя в Дунава, та да не виждам този позор: как българският народ бил стадо говеда!“ ...

Най-сетне Захари Стоянов добавя, че на 19 май между Веслец и Враца се били водили преговори – Ботъров бил пратил писмо до з-н Заимов да въстанат врачани, като му бил описал положението. Заимов отговорил, че Ботъров трябвало да отиде във Враца. Ботъров бил нарекъл Заимов предател, писал му и второ писмо по същия човек, ала пак без резултат. Дори Ботъров искал да нападне Враца и да накаже вероломните му жители.

Анков и за това нищо не споменава, пък и според него вече на 19 май между Ботъвовата чета и врачани не могло и дума да става за никакви преговори – турците били нападнали града.

Но казаното за Заимов беше много обидно за него. И той възрази накратко на много твърдения на Захари Стоянов в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ кн. I (1889) в рецензията си за книгата „Христо Ботъров“ от Захари Стоянов. На стр. 347 той казва, че врачанските съзаклятници не изпълнили обещанието си, защото се разделили на две партии, загдето оръжието, купено в Румъния за Враца, било разгадено на Ботъвовата чета. Раздорът бил стигнал дотам – прибавя Заимов, че той се отказва да го съобщи (тогаз) в страниците на една скромна рецензия и пр. Значи, не всичко бил казал Заимов. Но той можеше (дори и трябваше!) да доузкаже всичко по-сетне в някой вестник, списание или пък в отделна брошура и главно да разясни важния въпрос: забавянето на врачани да въстанат. Този въпрос и досега още остава тъмен и в биографията на Ботъров и дава повод да се мисли разнo. Той беше зачекнат и във в-к „Изгрев“ (Кюстендил), препечатано и в отделна книжка.

Предполагам, че в спомените на Анков ще намеря някакво разяснение на подигнатия въпрос, но когато той за други гребни случки разправя доста подробно, както и по-нататък ще се види, за Заимов във Враца и за разпоредбите и деянията му говори съвсем малко, като нещо случайно. За него говори повече след като били изловени врачанските съзаклятници. Не споменава и за някаква свада и разцепление между тях. Анков малко говори и за Ботъовата чета.

А той е могъл да знае много от това, що се е било вършило.

Както е известно, Заимов издаде 4 книжки от „Миналото“. В книга I той говори за пристигането на Васил Левски в Хасково (септември 1872 г.), в книга II – за Арабаконашкия обир (същия месец и година), в III – за Димитър Общия и за убийството на дякон Паусия в Орхане (юли 1872) и в IV – за Атанас Узунов и за покушението върху хаджи Ставря пак в Хасково (1873). Части от книга V бяха пак напечатани в сп. „Денница“, г. II, (1891) и в сп. „Искра“, г. III – IV (1891 – 1892) и в тях пак се разправя за покушението върху хаджи Ставря в Хасково и главно за истинтаците¹ на Узунов. И след това всичко спря. Щом материалът от книга V беше тъй пръснат в разни списания, цикълът на книжките „Миналото“ се прекъсна. Причините за това остават за нас неизвестни.

В предговора на I книга Заимов обаждаше, че всичките книжки от „Миналото“ щели да бъдат 12, даваше съдържанието им и казваше, че по-голяма важност щял да даде на психоложкия и белетристичния отдел, отколкото на историческия, и мотивираше това. После в предговора на кн. III той пък заявяваше, че книжките щели да бъдат 7, и в предговора ѝ

¹Истинтак – разпум.

възразяваше на критиката, че първите две книжки били изложени в разтегната форма за това: *„Като се ръководим от литературното правило, че белетристиката може да бъде история, без да престане да бъде белетристика, и историята може да бъде белетристика, без да престане да бъде история – ние дадохме на записките си широк белетристичен размер, старайки се, доколкото бе възможно, да предадем вярно историческите събития...“*. Върху тези общи принципални съждения обаче има да се спори кое е било повече за предпочитане в случая.

И наистина Заимов почна трудното си, но важно дело в голям мащаб. Някои страници, гори и глави от „Миналото“, сякаш че са от някой исторически роман. Разпитите на Узунов в чрезвичайната съдебна комисия в Хасково (сп. „Искра“, з. IV и V) са тъй подробно изложени, като че ли авторът е държал стенографически бележки в самата съдебна зала. Разбира се, много нещо са му подсказали други присъстващи в нея, па допълнило е и неговото силно въображение. Заимов много говори за Хасково (кн. I, IV и V), гдето той, според общественото си положение тогаз, бе играл второстепенна роля. Тъй, за жалост, не дойде ред – или не остана време, за другите книжки. Той не каза онова, което главно трябваше да ни каже като член на Българския революционен комитет в Гюргево и върховен началник на Врачанския революционен окръг. Той пише духовито, притежава стил картинен, импулсивен. Той би ни нарисувал чудни сцени из бягството му от Диарбекир във Влашко, из живота и дейността на Гюргевския комитет, настроението на членовете му и ентузиазма им, за врачанските приготовления, бавенето на врачани да въстанат, паниката, арестите, трудния ход до Видин и до Русе, гългите истинтаци в последния град, осъждането

му на смърт и най-после копнежите и мъките на нещастните затворници, осъдени да чезнат до живот в тъмниците на Диарбекюр и Сен-Жан д'Акр (Акя). И всичко това щеше да бъде много по-интересно и за историка, и за нас, отколкото казаното за Сауд – Кучката (тъмничния пазач в Хасково) и за Сладкото ефенди (член на чрезвичайната съдебна комисия пак там). Нека добавя, че той написа и една кратка биография на Васил Левски (1895 г.).

Наустина Заимов употреби много труд и време при изпълнението и на друго едно не по-малко важно народно дело, при изпълнението на един голям народен дълг – издигане в нашата земя от признателния български народ мавзолей и паметници на славните победи и на 200-те хиляди герои руси, паднали за нашето освобождение.

Нека се надяваме, че старият председател на комитета „Цар Освободител“ и сега отшелник в Скобелевия парк в Плевен, ще има още време и сили да издаде и останалите книжки от „Миналото“ и да разясни още много и важни въпроси. Иска ни се да вярваме, че те са вече написани. Той вече тук-там позагатна, че притежава още някакви записки и документи.

Ръкописът на Анков съдържа 2 части: спомени от врачанското революционно движение в 1872 и 1875 и 1876 г. и спомени от Българското опълчение в Освободителната война (1877 – 1878).

В кратка забележка – нещо като преговор, Анков казва, че макар и да не бил дотолкоз учен и да не му било тъй присърце да пише, но понеже никои не бил писал за врачанското въстание и понеже знаел много работи – решил да ги опише: да се не забравят и да видят синове и внуци, че някога си и техните бащи и деди работили за майка България. Още той моли съгражданите си

да го извинят, загдето в книгата му щели да намерят много граматични грешки и загдето безпристрастно казал за всекиго само онова, което било вярно. Но после ръкописът тъй си и останал, пък и смъртта отнесла автора. Защо той по-рано не бил напечатал книгата? Сигурно това вече било за него още по-мъчен въпрос поради много причини.

Според училищната си подготовка Анков все пак извършил доста нещо – той съобщава много и доста интересни факти и споменава много имена на лица и на градове и села. Той споменава книгата на Стоян Заимов „Васил Левски“ (София, 1895 г.). Значи, Анков е бил написал книгата си след тази година. Види се, че е имал силна памет, пък и за службата в Опълчението може да си е държал някакви бележки, както това бил видял, че правели офицерите. Той е употребил много време, догде написал спомените. Почеркът му е удовлетворителен, но пък правописът му – не. Той доста лесно се изразява на майчиния си език.

Спомените на Анков са без всяка претенция и съдържат само факти, изложени кратко, ясно и прямодушно – без излишни разсъждения и субективни мъдрувания. На места спомените получават интимен характер и авторът разправя за себе и за чужди лица такива наивности, които друг на негово място би ги премълчал. Навред авторът си остава все хладнокръвен, спокоен и кратък в изложението дори и при случки за силни емоции. Та и сложни описания и повествования не му се отдават. Него можем оприличи на самопишещ (автоматичен) физически апарат.

За Българския революционен централен комитет в Букурещ и после преместен в Гюргево, за четите в 1867 (на Филип Тотю) и 1868 (на Хаджи Димитра и Стефан Караджата) и др., и за Ботъвата в 1876, за местни-

те революционни комитети в Българско и за въстанията в 1875 и 1876 г. вече писаха мнозина: Панайот Хитов, Захари Стоянов, Стоян Заимов, Христо Македонски, Филип Симигов, Иваница Данчев, Никола Беловеждов, Петър Черновежд (Петър Каранетров), Стоян Костурков, Тома Георгиев, Никола Йонков-Владикин, Ат. Милев, Никола Петлешков и Иван Йеремиев, свещеник Петко Франгов, Димитър Т. Страшимиров (нещо по-пълно, обемисто, сериозно), Димитър Кукумявков и др. Към тях сега трябва да причислим и Мито Анков. Повечето от изброените лица са били прями съучастници – някои и важни дейци в описваните събития. Не ще и съмнение, че само такива лица могат да ни дадат най-верни сведения.

Но много от записките на казаните автори – почти всички дилетанти, страдат от една обща болест в отношение за стойността на събрания исторически материал и в изпълнение на самото дело. Едни автори не погледнали сериозно на делото, с което се били завзели, а други пък действали под прекомерно патриотично настроение или с разни спекулативни цели (материални облаги, егоизъм и пр.) и тъй надценили или подценили важността на някои събития и дейността на някои лица, па и днес още ново се пише. Голяма част от тези записки и до сега не беше подложена на по-строга критична преценка. Бъдещият историк на нашето общо революционно дело във втората половина на миналия век ще се намери в един хаос от явни противоречия, неистини и мрак, когато ще пише неговата пълна обективна история. И днес още тези явни противоречия и нагли измислици очакват своето разрешение и унищожение, а много от тях такива и ще си останат.

Понякога пък и лицата, от които се събират сведенията, лъжат не умишлено, а защото и други тях излъ-

гали или пък, като стоели по-далеч от събитията, не знаели скритите им причини и други фактори, та им се струвало, че тъй всичко било станало. Още нещо. Много зависи и от индивидуалността, разните гледни точки на събитията, разните схващания и настроението. Един прост пример. На улицата става някое убийство или пожар. Попитайте неколцина от присъстващите и всеки ще ви разправи случката сè по-иначе от всеки друг – и то за една проста изолирана случка. Тогаз какво пък трябва да бъде при тъй сложните и сплетени исторически събития с безбройните им фази?

Във всеки случай мъчно се събират точни устни сведения за разни исторически събития – трябва да се изискват от лица добросъвестни, да се познава добре човешката психика, да се гледа скептично върху всяко от показанията, да се пресият през критично решето и в отсямото изследователят да открие със своето прозорливо око историческата истина. Добре е да се накара след известно време разказвачът да повтори казаното. Още по-мъчно пък се събират сведения за по-отдавнашни събития.

Мина се вече времето за поява на исторически записки за нашите революционни действия през годините 1867 – 1876 г. Могат да се явят само някои случайно забутани или очувани някъде, като тези на Анков. Колкото пък към тези, които някои наши ветерани пишели – както това се тук-там спомена в периодическия печат – трябва да се отнесем още по-предпазливо.

И за Българското опълчение в Освободителната война в 1877 – 1878 г. писаха неколцина. Ще спомена двама (най-главни) негови офицери: полковник Депрерадович и подпоручик Стефан Кисов. Също към тях трябва да причислим и Мито Анков. И той не казал много важни неща: според скромното му положение в Опълчени-

ето, ординарец унтерофицер, не знаел рапортите и разпоредбите на висшето началство (то те остават секрет и за мнозина офицери), па се е и движил между долна среда. При все това пак сведенията, които ни дава Анков, са интересни за нас. Добре е понякога да се вслушаме, да чуем и да разберем как схваща събитията простият войник и как разсъждава; или важни неща, които понякога избягват и от изпитливото око на полковника или генерала – неща дребни, незначителни на вид, но всъщност все пак важни.

Спомените на Анков допринасят нещо за историята на нашите революционни движения в годините 1872 – 1876, за последните трагични дни на героя Христо Ботев и за историята на Българското опълчение – изобилно за нашата най-нова история.

Анков е умрял доста отдавна. Жена му е дъщеря на врачанеца Давид Тодоров, съветник в Ботева чета, и който бил убит в полите на Милин камък на 19 май вечерта.

В последната война, в 1915 г., двама сина на Анков, единият майор, а другият капитан – били убити при Тутракан. Сигурно от спомените на баща си (в ръкописа) те знаели как той бил работил за майка България. Те дали пък и живота си за нея. Изпълнен бил бащиният завет!

Родолубец баща, родолюбиви синове!

Казват, че сега жената на Анков живяла бедно във Враца.

30 август 1925 г., София
Никола Начов

A

I

Врачанският революционен комитет

През 1872 г. аз се занимавах с търговия – купувах вълна и агнешки и ярешки кожи във Врачанско и Орханийско². По него време в Орханийско обикаляше по търговия и Кръстьо Н. Бързаков, също от Враца. Като съграждани, аз и той добре си живеехме. Често забелязвах, че Кръстьо иска да ми обади нещо – ту ми кажеше, че един човек искал да ми открадне коня (тогаз яздех хубав горест кон), ту че един човек искал да говори нещо с мене, но не знаел кой е или как се казвал. А то било работата, че наш Кръстьо бил загазил в съзаклятничеството, т.е. станал комита. Това узнах, когато нея година по Петровден бяхме отишли заедно в Етрополе. Там пристигнахме на 28 юни вечерта в хана на Хино Лазаров. На другия ден – празник Петровден, гвамата, като християни, отидохме в черква. След отпуската³ публиката се упъти за училището, гдето щеше да стане тържественият акт. И аз, и Кръстьо отидохме. Там се запознахме с учителите Тодор Пеев⁴ и Илия М. Вълчев. След тържеството отидохме си в хана и до ве-

² В наши дни общинският център носи името на революционера Христо Ботев – гр. Ботевград.

³ Отпуска – край на църковна служба.

⁴ Тодор Пеев (1842 – 1904) е български революционер, председател на Етрополския революционен комитет, взима участие в Общото събрание на Българския революционен централен комитет в Букурещ през 1872 г. След създаването на Княжество България заема административни и дипломатически постове. За кратко е български търговски агент в Скопие, където се бори за ограничаването на сръбската пропаганда в Македония. Член на Българското книжовно дружество.

черта заедно с приятели се разхождахме из околността на градеца. На същия хан бяха слезли и хора от Тетевен, дошли фамилиарно за празника. Между тях имаше един човек облечен като кираджия. Вечерта, като вечеряхме, гледам – Кръстьо не яде, а се тлюха и иска да ми каже нещо, но не знае как да почне. Най-сетне, той ми заговори тъй: *„Бай Мито, ти си спомняш, че много пъти съм ти загатвал за нещо, но не ти казах нищо. Сега обаче ще ти го кажа, пък каквото ще да става. В Орханийско, Ловешко, Габровско и другаде апостоли, изпратени от Влашко, са устроили комитети за освобождението на България. Единият апостол се казва Левски – дяконът, а другият – Димитър Македонски, Общият. Ето, за този последния съм ти загатвал“*. Като ми изрече Кръстьо всичко това, аз му отговорих, че е трябвало да не се плаши от мене, а да ми обади по-рано всичко, та и ние във Враца да направим същото. Още му казах да обади на Димитра, че искам да се срещна с него. Кръстьо отиде, намерил го, обадил му и върна се, та ми каза, че двамата уговорили да се срещнем сутринта на другия ден – 30 юни. Сутринта рано-рано повикаха ме в една стая в горния етаж на хана. Там намерих неколцина души, между тях и човека кираджия, също и Тодор Пейов и Илия Вълчев. Тези двамата последни ме запознаха и с другите: Петър Дилов, Йордана П. Дилова, Мария Дочо Мръвкова и с другите, на които сега имената не мога да си спомня – всичките от Тетевен, и най-сетне, с човека кираджия – Димитра Македонски, Общия. След късо мълчание отвориха гума за варварството на турците и ме попитаха как са настроени българите и по нашенско. Отговорих им, че – както и навред, и по нашенско турците са станали вече нетърпими и че трябва да заработим, да се освободим от тях. След това те всички ми разправиха, че в Ловешко, Тетевенско, Търновско, Габровско и в цяла Тракия имало

вече съставени частни революционни комитети, погледомствени на някакъв си централен революционен комитет в Букурещ, та и ние във Враца да извършим същото. Аз с благодарение приех предложението, и после с мене извършиха това, което извършвали с всеки нов съзаклятник: повикаха един техен свещеник, и той ме закле в Бога, в кръста, в револвера и в камата. След всичко това аз вече от радост не знаех на небето ли се намирах, или на земята. Като че заживях нов живот и ми се искаше час по-скоро да си отида във Враца, за да видя дали ще може да се направи и там нещо. Но по-напред трябваше да отида в Тетевен по търговията ми. На другия ден аз и Кръстьо – заедно с казаните гости на хана – тетевенски съзаклятници, и с Димитра Общия тръгнахме за Тетевен. Из пътя минахме много весело. За забелязване беше и това, че в бунтовническите дела бяха посветени и жени – те носеха револвери и без никакъв страх гърмяха из пътя. В Тетевен аз и Кръстьо слязохме в хана на хаджи Иванов. Управляваха го сами синовете му Станчо и Станьо. Два гена стояхме в Тетевен и само веднъж се видях с Димитра Общия, в къщата на Дочо Мръвков. Заведе ме при него Иван Милчов. Димитър Общия ми даде още някои наставления и устава за комитетите. От Тетевен тръгнахме за Враца. Минахме през селата Български извор (там се запознахме със съзаклятниците Калов и Георги Радулов), Ябланица, Добревици, Батулици, Караш и Струпец. Отсетне узнахме, че когато сме отивали към Български извор, Левски бил на една воденица, видял ни, но не искал да ни се обади.

Щом пристигнах във Враца, първата ми грижа беше да се срещна с приятели, за да устроим нещо. Но кому да се доверя, като за такова нещо и най-добрият приятел може би не ще се съгласи? Мислих и тъй, и тъй,

и най-сетне реших да поговоря на някои лица. Не щеш ли, лицето, в което бях най-вече уверен и нему най-първо обадих, пожълтя и без да ми продума ни черна, ни бяла, избяга от мене и сетне дълго време избягваше да ме срещне. При всичко това аз не изгубих кураж, зарязах казания мой приятел и повиках следните врачански младежи – мои приятели: Кръстьо Д. Новкиришки, Мито Цветков, Тодор Балабанов⁵, Николчо Д. Печеняков, Тодорин Ванов, Цено Ангелов, Иванчо Стаменов, Мито хаджи Мицов, Стефанаки Хр. Савов⁶, Илийко Петров, Цветко Самарджиев, Иванчо Будинкин, Марко Николакьов, Коста Йончов, Васил Кръстеняков, свещеник Коста Белалуски и йеромонах..., рилски таксидуотин. Като им разправих всичко, те с голяма радост приеха предложението ми, положихме основния камък на врачанския революционен комитет и избрахме това негово настоятелство: председател Кръстьо Д. Новкиришки, подпредседател моята скромна личност, касиер Мито Цветков, секретар Стефанаки Хр. Савов и членове на настоятелството Тодор Ванов и Цено Ангелов. След това всички присъстващи положихме клетва за живот или за смърт. Всичко това се извър-

⁵ Тодор Балабанов (1852 – 1912) е български търговец, предприемач и щедър дарител. Изгражда стратегически важната за Княжество България железопътна линия от Перник до Радомир, която трябва да свърже освободените български земи с върнатите на Османската империя от Берлинския договор територии.

⁶ Стефанаки Савов (1854 – 1930) е български революционер и адвокат. След създаването на Княжество България многократно е избран на народен представител и е един от ръководителите на Прогресивнолибералната партия във Врачанско. Взима участие в дейността на македоно-огуридската организация в България, избран е за делегат на Втория македонски конгрес в София след Четническата акция през 1895 г.